

Байкара ХӨВӨНМЕЙ.

СОҢГУП ТҮР МЕН

Совет тургунтун хамаатманы мен деп сөстү Чоргаар дидим сөгөлө шыдаар эргелимден. Соңгуп турар кандидатна чагыт берип, Арат чот дөш ажал-ишке дымжыл билбес. Ада-чот дөш тулушукка өлүм билбес. Тергилерини одуруудан үнмөй чор дөш, Дээди Совет депутаттын соңгуп тур мен. Сугулар, хемин уун дургаар чаагай тараа. Сугулар чалгызын дөш соңгуп тур мен. Сали, Танди дөшөдө эдөө колхоз малы. Сал-сая кылдыр өдүр бүргөсүн дөш, Улуу-Хемин ойматарын хоорай, суулар Улуу-улай долзун дөш соңгуп тур мен. Алымдын шымчаларга бүзүрлөй. Ал-ботка бүзүрлөдө ушак артык! Ыйчангыштың улус чотга бараан болуп, Ыйчангыштың шымчалы дөш соңгуп тур мен.

ИЙИ АҢГЫ СИСТЕМА

Совет соңгупта системазын СССР-ниң Конституциясы тодоратын турар. Советтериниң бүгү эволюцияга соңгуптадыр чалгыт бадылашканын, соңгуптадыр, дең болгаш дөш соңгупта эргелигте үндө-эргелиг чордур. 1937 чылда эргелиг СССР-ниң Дээди Советиниң соңгуптадыр саньада-соңгуптадыр 99 ажал хуузу кирип, коммунисттериниң болгаш партия келгичтү эволюцияны улусуу блогууну кандидаттары дөш боттары-нын бадылашканын бергенер.

Ийиң бадылаш чалгыт-да буржуа чуртта чот болгаш турбас-да. Оң чөккөнгө 1976 чылдын ноябрында 2-дө болган АКШ-тың президент соңгуптадыр 80,4 млн. кижи азы бадылаар эргелиг бүгү хамаатманын 53,3 хуузу кирипкен, а 1960 чылда соңгуптадыр 62,8 хуузу, 1968 чылда — 60,9 хуузу, 1972 чылда — 55,4 хуузу, 1976 чылда — 53,3 хуузу, 1980 чылда — 52,3 хуузу соңгуптадыр улусуу чотго келгенер. Соңгуптадыр 17 хуузу азы 76 млн. америк соңгуптадыр 1980 чылда АКШ-тың президент соңгуптадыр киришкенер. Эрткен чүс чылдын тургуузда АКШ-тың чалгыт-да президентизм — соңгуптадыр хой көпчүлүк бадылашканын аң ындаган. А амгы президент Рейган 1980 чылда бүгү соңгуптадыр чүтлө 27 хуузууну бадылашканын аңа алган соңгупта, 1983 чылдын декабрь 18-те япон парламентиниң адык палата бадылашканын соңгуптадыр 68 хуузуунан эволю киришкен. Оа дээрлө азын

Бодум бичин, кулактарым таан улуг! Борбанадыр маңап ойнаа, дөна бердим. Чалгыт холгуп эминч мендэ белз болган Чараш, чылым ийиндиге кире бердим.

БАШТАЙГЫ СОҢГУЛА

Сактыышкын

Совет Тываымын 40 чыл оюне чыккан — бо 1984 чыл биске эрткен-да, амгы-да, келир-да хунерин бадылашканын-де соңгуп турар. Тываымыс — хой националдыг, күчүлүг Совет Эвилелин чарылас, чараш чаагай чери, а бистер тыва-лар — Совет Эвилелин аас-кежиктиг хамаатманы болу бергеннестен бээр эрткен 40 чылдар — Совет Тыванын төгүлүг бадылашканын-де.

СССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң 1944 чылдын октябрь 11-деги Чарлыы чамбы-дикке чагыт-ланымшаан турар. Ада-чурт-тун ыдыктыг хосталга дайы-нын чыгыт Тываымыс хой национал аак-дунма совет улустарын дөштин улуг ө-бүлөсүнө кезээ-мөңгөдө каттыгып кирген болгай.

Совет Эвилелинге Тыва-ның аки тура-биле каттыг-канын — бо төгүлүг бо-лушунуң дугайында Кызылдан эгелеш Тыва-ның коюун, суму, арбан, аал саньага хой кижилер митингилер, байыр-наадым, аят чарыкы, мөгө салгык өөрүшкү, холгуп байралап эртин турган чүе.

Совет Эвилелин хой национал аак-дунма ө-бүлө-сүнө Тываымыс хуула-а-нын аки баштайгы хунеринден-е Коммунисттик партиянын, Совет курунениң Тыва дугайында ада сакты-сактыышкын амдырашкы-выска хун бүрү көрүп, би-лип келди. Тыванын улус аак-агы-агы, эртем-культуразын көдүрер бол-гаш дүрүн-биле хөгжүдөр хемчеглер талазы-биле Со-вет чакат тускай доктаал хуулап алган.

Ол азыралдыг сакты-сактыышкын бир херечини — соңгуптадыр. 1945 чыл-дын апрель 29-та, Совет Эвилелинниң составында Тыва дугайындагы чалгыт-сактыышкын аамдырашкы-выска хун бүрү көрүп, би-лип келди. Тыванын улус аак-агы-агы, эртем-культуразын көдүрер бол-гаш дүрүн-биле хөгжүдөр хемчеглер талазы-биле Со-вет чакат тускай доктаал хуулап алган.

Ол азыралдыг сакты-сактыышкын бир херечини — соңгуптадыр. 1945 чыл-дын апрель 29-та, Совет Эвилелинниң составында Тыва дугайындагы чалгыт-сактыышкын аамдырашкы-выска хун бүрү көрүп, би-лип келди. Тыванын улус аак-агы-агы, эртем-культуразын көдүрер бол-гаш дүрүн-биле хөгжүдөр хемчеглер талазы-биле Со-вет чакат тускай доктаал хуулап алган.

Ак кештиг американы-нын аразында адымдарын санын 9,4 хуу болза, негр-лерин аразында болар 30,2 хуу бооп турар болар соң-гуптадыр, э-т-хөргөң-даа чок, адым-турени байдалда адым-дурат. Оа дээрлө азын

«Баштак эм» — азыртыр порошотку рынокке эидере үндүргөниин соонда ши-мэоний дүвүрүзүн үнгөн. Чеди чыл иштинде сактып келген ол «эм» рак аарым тывылдырар бүдүмелдерлиг болганы илерзэн. Ону кон-троль чок үндүргөни чурт-тун мун-мун хамаатманын-нын кадымга хоралыг сал-дарлыг болган. А монопо-лиялар оон байып үнгөн.

«Бо кыжын Америкада аш ышкыш ындар хой чугаа үндүрүп турар айттыр чок» деп, «Ю С. нью энд уорлд рипорт» журнал би-жон, Шпейтшта 900 мун кире аш-турени кижилер чурттап турар. Текста дөрт кижиниң бирөөн-де ыдыг-ларын саньага хамаарып, Ыланьа улгалды берген ки-жилер дыка бергелер турар. «Квартира хөлезини аар, эмчи дузазын үнөи база улгаткан. Ычангыш аш-чөмө барык-ла чү-даа арт-пайн баар» — деп, Санта-Крус хоорайда аш-чөм ал-банын аамдырашкы Сэм Карп чугаалаан.

Австралияда, Англияда, Канаада, Францияда, Швей-царияда, Швецияда болгаш

нын бистин Совет чуртта херек кырында боттанып турарының бир тайынналчак херечини-дир.

СССР-ниң Дээди Советиниң соңгуптадыр бир-тээ Тыва-га бир дугаарлаа эртер чүе болганда, ону бедик денелге эртеринге дуза-лашын дөш Москвадан Дээди Советтин төлөзү ки-дир азын каш эштерин Тыва-же чуртукан турган. Эш Н. М. Тихонова баштаган он эштер соңгуптадырны бүтү-ле айттырганын ор-ганизаап эртерин биске өөрткен. Бир-тээ, мындыг соңгуптадыр аки баштай эртин турар чүе болганда, ол кончот байырлагыч-даа, су-дөргөң-даа бооп турганы чугааган.

СССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чар-лыы-биле Тыва Автономнуг областы талазы-биле ычан Эвилел Советинге — бир, Нааионалдар Советинге — ады — мындыг чеди соңгу-да округтары тургустунган турган. Соңгуптадыр кампа-ниязы хайны-ла үнгөн. Каа-да, мран-даа, чоон-даа чер-дере хамык ажал-иш, амы-дырал-чуртталга байырлап шынчыл-биле хайныгып, кас-чараш шиметинген, дерит-тинген сорукту-даа аажок боор чүе.

СССР-ниң Дээди Советиниң депутаттары Тыва-дан эш баштайгы канда-лат кылдыр ажалыч чотнар Эвилелдин Советинге СЭКП Тыва обкомунуң ычан бир-гү секретары С. К. Токан, Нааионалдар Советинге об-жуском даргазы А. М. Чым-баны, мурунчак малчын М. С. Кудажыны, көдөз Совет даргазы М. А. Серен-мааны, СЭКП Тыва обкомунуң СЭКП секретары Н. Я. Куваринни, кызыл партизан болган Ада-чурттуң Улут дайынны киржикчи С. К. Кочетовту база Тыва-нын литература, төөгү бо-лган чот талазы-биле эртем-иниңчил институтунуң ди-ректор Л. Б. Чадамба оларны депштин. Чадамба болуп чотга бараан болуу

— улуг идегел, бедик ха-рыскалга, аас-кежик. Ын-чангыш депутатка кандидат кылдыр депштитирген кижи бир эвес чон соңгуп кагаз, чонгун ол идегелин, хары-салгалдыг иделгизин, кан-чал-чооп-ла күөсүдир ирп мен деп боданып эгелээр боор чоразан.

40 чыл бурунгаар Тыва-га соңгуптадыр эртеринге, ыланьагы баштайгы соңгу-даларга берселер тургулаан болбайн кичир. Харылаа, суурларын, чалгыт, транспорттувус бөгүнгү дөш эвес, чөсөй турганы бидин-гир болгай. Соңгуптадыр уна-тарны бичи бадылашкы-тарга тургулаан. Ынчалза-да оларны кончуг-ла байыр-лап шынчылгил дөргөн тур-ган. Машина-транспорт че-дишенин, бо ышкыш теле-фон, радия чотуну хараа-зындан медээ-сөдөзүн аартып улаган, халдып турт-чедир чордугу. Ынчалза-да соңгуптадыр хөргөн чогуу ху-сазындай черле саадатпайн турган.

Округтар комиссарлары-га кандидатты бүртүкери, кандидат-биле ужурашкы-чынын, соңгуптадыр муруну чарыкын хуралдары, соң-гуптадыр будуузу, соңгуптадыр хун, соңгуптадыр депутатка тур шынчылгы тыспыр дөш-соңгуптадыр мындыг үе-чалдарын байырлагыч, улуг партизну, ажалыч кончугурунунуң кижи магалдар. Ыланьагы соңгу-да бүдүзүтүнү хунери кай-гачын хайнышкынын, уна-чоттар чаны шупту ки-жи. Ында мында кайыр-бичи чүеи билдире, оон-тогла, маргылда эртерген турар. Кайы уначот баштай 100 хуу бадылашканын доо-аары дөш маргышкан, ага-торлар соңгуптадыр кат-тал-катап эргэн, чалгал-ларын чедирген турар. Ырак черде соңгуптадыр эш баш-тай бадылаар дөш, уна-чот, чот болза оон чанынга көзү конуп ал турду.

Уначотка эртенгенин таптыр-ла 6 шакта эш улуг намызыг хундугу соңгупту бадылаар, оон соонда — му-рунчактар ат-сурагыг кичи-лер дөш ату-соңгуптадыр бадылап кичирттер. Ынчан-гыш баштайгы соңгуптадыр үезинде чамдык соңгупту-лар сүрүдөөнүндөн болле-те-бисе ласпорту-даа, ча-галгазын-да бадылаар ха-ралыг сулар тургулаан болдуур ийин. Чамдык кичи-лер, ыланьагы ажалыч соңгу-тулар боллөтөш орнуна, чалгалгагы сул каап, оон кабинане катарлаа кичир турган таарылгалар тургу-лаан.

Бадылашкынын медээ-зин мрак Токунуң Өдүгөн, Хамсыра; Бай-Тайганың Ка-ра-Хөл, Улуг-Хеминиң Хи-наа дөш ышкыш черлер ра-дия-биле дамчыдып турган. Радия ажалдавын бараа, адыгыш шаар-ла, Токунуң Өдүгөн комиссия радия-биле медээ дамчыдып, рай-кууском даргазы О. Байр-оол-биле чугаалажын турган. Ону дүңгөп олурган соңгу-чу Бараан Хойлук ирей ааа шынчыкпаан.

— Ола-да мере болду-раа. Таанам. Байыр-оол дарга бо эг артында саадап олурган аза дөш хайды! — дөш, үнүп барып, өг-бол-гаш лөштөр артын дөш-лөргөн — даргазы чок. Оон боду радия дамчыштыр Ол Байыр-оол даргазы-биле чу-галлашкып, аман бүзүрээш. — Тоола! — деп кайтааш. — Чер-кулак деп чүмөнөр бол-дур хала, аман бил-дир — деп каан.

Хендереге уначот ко-миссияны радия-биле медээ дамчыдыр дөш, чадамгыч-ла турган — харылаа болу-мас. Ам кичире, ала-лаа шаап эгелеш. Радия-биле урелдежин турган кезек эр-лерге база бир «Саган-Өг-бөн» Кыргыс ирей кылап-тап эгелеш, соолдор тур-ган. — Эе, соолдор, силер-ни бо хичинетип турары-нардан чүе бүтпөс хире-лер. Бээр дичиңдар. Бо балык келген, ой иштиде бир куй бар. Оон аакын табак-биле дуглап алгаш, ам чугаалажык кө-рүкөр.

Эрлер ычналган — радия-даа шынал-ла ажалдап эге-лей берген. Амгы үеде харылаа ма-галыг ышкыжыл — телефон, радия, машина, самолёт.

Соңгуптадыр бир кончуг хайнышкынын болгаш ба-дылашкынын үеи ужура-жышкынынар. Соңгуптадыр депшидип алган кандидат-биле арын көрүп ужура-жыр, ажал-хөргөн дугу-жур, кандидатка даалга, ча-гытларын бээр. Баштайгы соңгуптадыр үезинде ужура-жышкынынар соңгуптадыр чагыт, даалга берип чагыч-паан-даа болза, чагыт кыл-дыр хой-ле чаа чүеи кү-дээр боор чоразан: туду-гуу сайырадырынга тур-гуд материалдарын, көдөз ажал-агынын машина-тех-никазын, орун-харылааны экижилер, школа, эмнею клуб, библиотека, киною сайырадыр талазы-биле ди-лелерин тургузарын чагыт, хойүдө-ле мону саналдар боор чүе.

«1945 чылдын апрель 29-та СССР-ниң Дээди Советиниң соңгуптадыр хуну. Шупту соңгуптадырже!» дөш канаттар орун, суур, хем, арт саньада соңгупту-ларын чалап тургулаан. Оон бээр ам 40 чыл артып ту-рар-дыр. СЭКП ТК-нын, Со-вет чакатың хун бүдүргөни ада сакты човаашкынын авыралында, бүгү аак-дунма совет улустарын дөшмөчө-дузаламчынын аамында Совет Тыва бо 40 чылдын дугузунда таанымтамыз-биле чарыктын, холгуп ту-рарын байырлаар бис.

Ам март 4-те СССР-ниң Дээди Советиниң эш төлө-тит оолдар, кыстары — Тыва-дан соңгуптадыр Комму-нисттериниң болгаш партия келгичтү эволюцияны буу-зубас блогу дөш, СЭКП-нин, Совет курунениң тилгелде-лит иштин, даштыкы поли-тиказы дөш, чер-делегей улустарын эш-наыралы, быгыт табынч дөш:

Совет чуртун хамаатманы алдаржыдып, Соңгуп болгаш Соңгуптадыр Чонуусту шыныдыр дөш.

Соңгуптадыр-уначотка Сорук кирип бадылаар бис.

Л. ЧАДАМБА.

Эрлер ычналган — радия-даа шынал-ла ажалдап эге-лей берген.

Амгы үеде харылаа ма-галыг ышкыжыл — телефон, радия, машина, самолёт.

Соңгуптадыр бир кончуг хайнышкынын болгаш ба-дылашкынын үеи ужура-жышкынынар.

Соңгуптадыр депшидип алган кандидат-биле арын көрүп ужура-жыр, ажал-хөргөн дугу-жур, кандидатка даалга, ча-гытларын бээр. Баштайгы соңгуптадыр үезинде ужура-жышкынынар соңгуптадыр чагыт, даалга берип чагыч-паан-даа болза, чагыт кыл-дыр хой-ле чаа чүеи кү-дээр боор чоразан: туду-гуу сайырадырынга тур-гуд материалдарын, көдөз ажал-агынын машина-тех-никазын, орун-харылааны экижилер, школа, эмнею клуб, библиотека, киною сайырадыр талазы-биле ди-лелерин тургузарын чагыт, хойүдө-ле мону саналдар боор чүе.

«1945 чылдын апрель 29-та СССР-ниң Дээди Советиниң соңгуптадыр хуну. Шупту соңгуптадырже!» дөш канаттар орун, суур, хем, арт саньада соңгупту-ларын чалап тургулаан. Оон бээр ам 40 чыл артып ту-рар-дыр. СЭКП ТК-нын, Со-вет чакатың хун бүдүргөни ада сакты човаашкынын авыралында, бүгү аак-дунма совет улустарын дөшмөчө-дузаламчынын аамында Совет Тыва бо 40 чылдын дугузунда таанымтамыз-биле чарыктын, холгуп ту-рарын байырлаар бис.

Ам март 4-те СССР-ниң Дээди Советиниң эш төлө-тит оолдар, кыстары — Тыва-дан соңгуптадыр Комму-нисттериниң болгаш партия келгичтү эволюцияны буу-зубас блогу дөш, СЭКП-нин, Совет курунениң тилгелде-лит иштин, даштыкы поли-тиказы дөш, чер-делегей улустарын эш-наыралы, быгыт табынч дөш:

Совет чуртун хамаатманы алдаржыдып, Соңгуп болгаш Соңгуптадыр Чонуусту шыныдыр дөш.

Соңгуптадыр-уначотка Сорук кирип бадылаар бис.

Л. ЧАДАМБА.

МАРТ 3-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Уе». 9.30 — Орус улустун хөгжүм херекселери-нин концерти. 10.00 — «Спортлото» 9-ку тираж. 10.10 — Буратинонун делгелгези. 11.10 — «Эш ыры». Бүгү-эвилелдин теле-конкурсу. 13.10 — «Шулук чогаалы». Акрадий Куле-шов. 13.55 — 14.10 — Часпар. 14.10 — Бөгүн де-легейде. 14.25 — «Ак-көк отчүштүн» аамырады. 15.40 — Ону силер кылып шыдаар силер. 16.25 — «Көдөз Советтин кымында туз» Дамчыдыла. Полититит тайылбырлачкы В. П. Беке-тов чорудар. 16.55 — «Ди-риг амынтар аамырады». 17.55 — «Өг-бүлө болгаш школа». Тележурнал. 18.25 — «Уран чүл мастери» концерти. 19.55 — «Особо важное задание». Уран-те-левизия. 1-ги серия. 21.00 — «Уе». 21.35 — «Особо важное задание» деп уран-чечен фильмин 2-ти серия. 22.40 — 22.50 — Телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртеги гимнасти-ка. 8.15 — Кадик болуу ди-зине. 8.30 — Концерт. 9.15 — Орус эртемден-иниң ко-миссияны болгаш ажал-аа-чорудалганын дугайында эртем-тайылбырлыг фильм. 9.45 — Амгы дөш лите-ратуразы табынч дөш. 10.10 — «Эртенги пошта». 11.10 — А. Белин-ский — «Пятый десяток». Фильм-шпи. 13.00 — Муль-фильмдер. 13.25 — «Аян-чорукчулар клубу». 14.25 — Баскетболга СССР-ниң би-рги чери дөш маргылда. 15.00 — «Хабаров-ск». 15.45 — «Кадимыра». 16.30 — «Школа СЭКП ТК-нын дугайында». 16.50 — «Тамчы-ның чыгыш чугаалажып тур-ган бис. 20.00 — «Тамчы-ның уулар, чаштар». 20.15 — «Делегей байдалын доп-чугаала. 20.30 — «Музы-кальный юбилей». 21.00 — «Уе». 21.35 — Эртем-тайыл-бырлыг фильм. 21.45 — «Хоккейге СССР-ниң бири чери дөш маргылда. «Хи-ки» — «Спартак». 23.15 — Даштыкы эстрадакы аялгалар болгаш ритмдер. 00.00 — 00.50 — Футболга СССР-ниң кубогу дөш мар-гылда.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Республикага шокор бу-луттар, чабас. Соңгу-ба-рын чүктен хаттын кужу секундда 5—10 метр. Дүе агарын температурасы 14—19, чамдык черлерге 25—27 градус соок. Хун-дус 8—13, чамдык черлер-ге 3 градус чедир соок.

Кызылга чута болуттаар. Дүе агарын температу-разы 21—23, хундус 8—10 градус соок болур.

В. ШАРЯ.

СУХУМ ХОРАЙ.

МАРТ 3-ТЕ

«НАВАЯРАЛ»: «Огя-нись» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «3-юй дух Ямбу» 9.10, 10.50, 12.40, 14.40, 16.20, «Сычик» 18.40, «Скорость» 20.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Четыре мушкетера» 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Черная го-ра» 14.30, «Здесь твой фронт» 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

САДЫН АЛЫНЧЫЛАРЫН

КИЧЭЗНГЕИЛНГЕ

Красногвардейская кудумчу-на чартканынын соонда өкө 26 дугаар бажында хун бу-руа негеттерин барааннар саар № 23 магазин амыт-тыганын Кызылдын улуту-бараннар садыны садып алы-чыларга адындап тур.

Солун неделяда 6 катанп үнер.

Чалгыт № 2069.

ТС—00850

Редакцияның адреси:

667000, Кызыл, Шетинки болгаш Кравченко кудумчуу бажы № 3. Телефоннар: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларыныкы 2-35-24, 2-23-35, секретариатуныкы 2-23-35, партияныкы болгаш улуту-баран кидизиниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузу кидизиниң 2-37-13, чага кидизиниң 2-41-27, информация кидизиниң 2-20-60, культура кидизиниң 2-23-54, көдөз ажал-агы кидизиниң 2-21-47, корректорларыныкы 2-27-41, бухгалтерияныкы 2-12-45, солун келбени барганда 2-32-75 телефонне долгаар.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садымын херектериниң талазы-биле күрүне комитетиниң типографиязы. Кызыл, Шетинки болгаш Кравченко кудумчуу, бажы № 1: